

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (477)

С.А. Лапшин

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 40-Х РОКАХ ХVІІІ СТ.

У статті автор аналізує особливості української політики Російської імперії в 40-х рр. ХVІІІ ст.: причини ліквідації Правління гетьманського уряду та відновлення інституту гетьманства у 1750 р.

Ключові слова: Російська імперія, українська політика, Гетьманщина, політична влада, автономія, інкорпорація, Правління гетьманського уряду.

Аналіз української політики Російської імперії у ХVІІІ ст. свідчить про системний наступ російського уряду на автономні права України, який характеризувався обмеженням прав українського народу, посиленням централізації, русифікації, використанням його людських та матеріальних ресурсів. Функціонування Правління гетьманського уряду (Далі - ПГУ) у 1734-1750 рр. характеризувалося комплексом інкорпораційних за характером заходів, спрямованих на підпорядкування вищих державних органів Гетьманщини загальноімперським владним структурам, асиміляцію цих органів до державної влади Російської імперії.

Проблеми функціонування ПГУ та відновлення гетьманства у 1750 р. привертала увагу дослідників: М.Грушевського, І.Джиджори, О.Лазаревського, Л.Мельника, В.Смоля. Проте ґрунтовне вивчення зазначених аспектів відсутнє.

Зміни в українській політиці Російської імперії у 1740-1750-х рр., зокрема, лібералізація, ліквідація ПГУ та відновлення інституту гетьманства були спричинені рядом факторів. Серед них визначальне значення мало ускладнення зовнішньополітичної ситуації Російської імперії в 40-х рр. ХVІІІ ст. та прихід 24 листопада 1741 р. до влади дочки Петра I – Єлизавети Петрівни, яка виявляла прихильність до України.

З 1744 р. генеральна старшина проводила активну агітацію за вибори гетьмана. Коли в 1744 р. імператриця Єлизавета Петрівна приїжджала до Києва, старшина звернулася до неї з проханням про «відновлення гетьманського управління». Єлизавета Петрівна прийняла прохання і наказала з'явитися депутатам на весілля Петра Федоровича з принцесою Ангальт-Цебстською (Єкатериною II) [1, 240].

Для подачі прохання про відновлення гетьманства в 1745 р. до Петербургу були відправлені: генеральний обозний Яків Єфимович Лизогуб, генеральний хорунжий – Микола Данилович Ханенко, генеральний підскарбій Василь Андрійович Гудович зі свитою [2, 5].

Прохання української старшини про відновлення гетьманства були задоволені і 5 травня 1747 р. було видано наказ: „В минулому в Україні старшина та посполиті від імені всього малоросійського народу просили про призначення їм гетьмана, з цією метою Ми милостиво наказали бути в Малоросії гетьману на основі місцевих прав та традицій, на тій же основі, що й гетьман Скоропадський обраний був, і згідно з нашим наказом Сенату будуть в ньому всі малоросійські справи вирішуватися” [3, 174].

Надзвичайно важливим для російського уряду було питання щодо кандидатури гетьмана. Ймовірно, що в середині 40-х рр. ХVІІІ ст. найреальнішим претендентом на цю посаду міг бути Олексій Розумовський, який ініціював багато позитивних зрушень в суспільно-політичному житті України. Проте Олексій Розумовський виявив бажання залишитися при імператорському дворі – тому було вирішено призначити гетьманом його брата Кирила Розумовського, який на той час уже ввійшов у вир світського життя і став досить помітним його учасником [4, 42].

Таким чином, офіційним представникам генеральної старшини однозначно дали зрозуміти, що може йтися про обрання гетьманом тільки К.Розумовського.

Імператриця Єлизавета Петрівна 16 жовтня 1749 р. видала наказ «Україною в усіх справах завідувати Колегії Закордонних справ, «понеже оные дела о гетьманах прежде были в Коллегии Иностранных Дел, откуда в Сенат взяты»; бути гетьману в Малоросії...» [5, 408].

Обрання гетьманом К.Розумовського було фіктивним, однак воно відкрило для України-Гетьманщини нову коротку смугу політичного ренесансу. Порівнюючи вибори

К.Розумовського з обранням гетьмана Д.Апостола або І.Скоропадського, не можна не виділити істотної різниці. І.Скоропадський, Д.Апостол і К.Розумовський були обрані за вказівкою царського уряду, який перетворив обрання українського гетьмана на формальність. Але у випадку І.Скоропадського і Д.Апостола кандидатури уряду Російської імперії збіглися з бажанням більшості старшин: обидва могли бути обрані гетьманами без впливу царської влади, завдячуючи своїй діяльності та авторитету серед старшин. К.Розумовський, 25 річний хлопець, якого ніхто в Гетьманщині не знав і який сам не знав України, звичайно, не міг сподіватися на обрання «вільними голосами», тому обрання було схоже на фікцію [6, 19].

Крім того, й церемонія обрання гетьмана кардинально відрізнялася від попередніх. Зазвичай новообраного гетьмана закидали шапками і говорили: „люб нам такий-то!”. Він брав булаву в руки; згодом до Варшави або Москви відправляли відомість, що відбулася рада і обраний новий гетьман. Декілька бочок вина закінчували пир. Обрання К.Розумовського характеризувалося святкуванням, помпезністю, церемоніальною ходою. З цього приводу М.Маркевич зазначає: «Цей гетьман був вкрай необхідний, передусім як для примирювач малоросійського народу з двором Великоросійським» [1, 309].

Проте варто зазначити, що обрання К.Розумовського гетьманом не було таким безхмарним. Перебуваючи в серпні 1750 р. в Петербурзі, київський генерал-губернатор М.Леонтьєв передав в Сенат листи Миргородського полковника Василя Капніста до комісара Рудницького. В листах В.Капніст писав: „бажання моє стати гетьманом України не втілюється, адже обрано К.Розумовського не по його посаді. Обурена старшина виділила орді Задніпрянські місця і направила туди Байрона та Попитенко для проведення переговорів щодо спільної боротьби туди Байрона та ісця.від втілюється аджея Капніста до комісара Рудницького. Але татари відмовилися допомогти. Прошу Вашої допомоги щодо переговорів з річчю Посполитою”.

Дізнавшись через графа Олексія Розумовського про змову проти новообраного гетьмана, імператриця Єлизавета Петрівна наказала відсторонити В.Капніста від посади полковника і притягти його до суду.

Варто зазначити, що В.Капніст був відомим у Петербурзі. Генерал О.Рум'янцев 15 січня 1738 р. повідомляв Сенат про те, що Миргородський полковник В.Капніст зі старшинами та козаками його полку під час сутички з ворогом виявив мужність та віддану службу Її Імператорській величності і цю службу ніколи не можна забути [7, 359].

Для проведення слідства в Києві була утворена секретна комісія під керівництвом генерала Леонтьєва. В цей час В.Капніст знаходився зі своїм полком за Дніпром, виконуючи завдання ліквідації гайдамаків. Для арешту В.Капніста було відряджено полковника Миронова. Крім арешту миргородського полковника, наказано заарештувати також значкових товаришів миргородського полку – Байрака, Олександра Попатенку. Зазначені особи в середині серпня були доставлені в Київ і ув'язнені в Кисво-Печерську фортецю. Місце В.Капніста посів полтавський полковник Горленко.

27 серпня В.Капніст давав свідчення в суді. На запитання миргородський полковник відповідав, що, по-перше, ніякого знайомства і листування ніколи з комісаром, старостою Чигиринським Рудницьким не мав. В.Капніст зауважував, що пам'ятає в Чигирині Рудницького, який посідає посаду губернатора, а не старости. По-друге, з поляками, кримськими та нагайськими татарами він також ніяких особистих та письмових стосунків не мав. По-третє, він ніколи не прагнув отримати гетьманської посади. І ніколи ні з ким про це не радився. По-четверте, хоча в листі до Рудницького грецький підпис подібний до його почерку, – він не його, а підроблений. В написанні листа В.Капніст підозрює колишнього свого підданого, військового товариша Василя Звенигородського, який по злобі міг доносити керівництву.

15 жовтня ад'ютант Київського гарнізону Іванов заарештував військового товариша Василя Звенигородського і 19 жовтня доставив до таємної комісії. Керівники комісії вимагали розповісти всю правду без утайки, обіцяючи надати помилування. Василь Звенигородський зізнався в тому, що він по злобі своїй на В.Капніста, від якого терпів нестерпні образи, взяв кілька справжніх листів і доручив муляру Дмитру Васильєву, з яким він був знайомий, вирізати лист на дошці. Після цього надрукував його на кількох листах. За це подарував муляру 4 аршини зеленого сукна.

Після цього, розкривши свою таємницю священику Антонію, який мешкав у містечку Єрмолаєві, умовив його переписати на один лист отриману від муляра дошку з листом,

написаним В.Звенигородським на ім'я Чигиринського старости і подав в київську губернську канцелярію разом з донесеннями вбитого в Польщі гайдамака Якова Несудима. Донесення було переписане учнем семінарії і в чотирьох верстах від Єрмолаєва віддане священником на форпості козаку для доставки за адресою.

Після довготривалого ув'язнення 18 січня 1751 р. В.Капніст був відпущений на свободу та отримав від імператриці Єлизавети Петрівни чин бригадира і 1 тис. червонців, а також був призначений начальником Слобідських полків. Разом з В.Капністом звільнені й значкові товариші Попатенко та Байрак, які отримали посади сотників і по 500 крб. у винагороду. Злочинцям були винесені наступні вирокі: В.Звенигородський та священник Антоній втратили посади і відправлені на заслання в Сибір на каторжні роботи. Дмитро Васильєв, який ненавмисно вирізав підпис В.Капніста, покараний батогами і довічно засланий в Оренбург. Але чи був виконай вирок Д.Васильєву невідомо, оскільки, за даними, в 1759 р. він знаходився під караулом в м.Києві [8,25].

М.Грушевський, характеризуючи обрання К.Розумовського гетьманом України, зазначав, „то тільки слава була, що гетьман був обраний, бо старшина обирала того, кого їм від імператриці було наказано...” [9,169].

Проте, обрання гетьмана відкрило для України-Гетьманщини етап політичного ренесансу. Обмежене звільнення Гетьманщини від контрольо-регулятивних інституцій створювало сприятливі умови для розбудови української держави. Аналізуючи текст присяги новообраного гетьмана, можна зробити висновок про підлегле становище К.Розумовського: „...вірним, добрим і слухняним рабом і підданим бути... чин гетьманства над Військом Запорозьким і над народом малоросійським вірно та постійно тримати. Все те Військо і народ малоросійський до вірності, служби та послуху приводити, і з жодними сторонніми государями без відома і без указу Її Імператорської Величності ніякої переписки й пересилки собою не мати...” [10,6].

Таким чином, ліквідація ПГУ, відновлення інституту гетьманства та часткове повернення Україні автономних прав були продиктовані не лише особистими симпатіями імператриці Єлизавети Петрівни, а й рядом факторів у політичному курсі Російської імперії стосовно України: сильними позиціями старшин, які прагнули відновити гетьманство; складним зовнішньополітичним становищем Російської імперії; наростанням незадоволення українців своїм економічним становищем; потребою відновити економічний потенціал України з метою його використання в імперських цілях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркевич Н. История Малороссии / Н.Маркевич. – М.: тип. О.И.Хрусталёва, 1842–1843. – Т.І. - 387 с.;
2. Рігельман О. Летописное повествование о Малой России / О.Рігельман. – М., 1846. – Ч.1. – 219 с.; М., 1847. – Ч.2. – 211 с.; Ч.3. – 147 с.; Ч.4. – 101 с.;
3. Розенфельд И. Присоединение Малороссии к России /1654-1793/ / И.Розенфельд. – Петербург, 1915. – 191 с.;
4. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба: монографія у 2 ч. / О.Путро. – К.: ДАКККиМ, 2008. – ч.1. – 230 с., ч.2. – 287 с.;
5. Полное собрание законов Российской империи. – XIII. – №9676 „Именной, данный Коллегии Иностранных Дел. Об отправлении Графа Гендрихова в Малороссию для выбора Гетмана и о бытии Малороссии по всем делам в ведомстве Коллегии Иностранных Дел”. 16 октября 1749 г. – С.408;
6. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.Вернадського (Далі - ІР НБУВ). – Ф.42 („Архів Н.Полонської–Василенко”). – Спр.157 „Гетьманство Д.Апостола. Правління гетьманського уряду. Гетьманство Кирила Розумовського”. – 25 арк.;
7. ІР НБУВ України. – Ф.XVIII. – Спр.229/97 „Собрание грамот, статей, указов, писем и прочих сочинений, касающихся Малороссии от 1708 до 1773 года”. – 389 арк. – Арк.359;
8. ІР НБУВ України. – Ф.XIV. – Спр.162 „История Малой России с 1606 года по 1762 год”. – 32 л. Арк.25;
9. Грушевський М. Історія України / М.Грушевський. – К., 1992. – 271 с.;
10. Російський державний архів давніх актів. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.46 „Присяга новоизбранного гетьмана Кирила Розумовського”. – 6 арк.

.....
Лапшын С.А. ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В 40-Х ГГ. XVIII СТ.

В статье автор анализирует особенности украинской политики Российской империи в 40-х гг. XVIII в.: причины ликвидации Правления гетманского правительства и восстановления института гетманства в 1750 г.

Ключевые слова: Российская империя, украинская политика, Гетманщина, политическая власть, автономия, инкорпорация, Правление гетманского правительства.

Lapshun S.A. FEATURES OF UKRAINIAN POLICY OF RUSSIAN EMPIRE IN 40-KH THE XVIII ITEM

In the article an author analyses the features of the Ukrainian policy of the Russian empire in 40th XVIII st.: there are reasons of liquidation of Hetman's government and proceeding in the institute of hetmanate in 1750.

Key words: Hetmanschina, political power, autonomy, incorporation, cameralism, Hetman's government, General Military Office.

УДК 94(470+571)»18/19»

З.В. Священко

РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКИХ НАРАД З РОЗГЛЯДУ ПРОЕКТУ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 – 1907 РР.

У статті висвітлено результати діяльності губернських нарад з розгляду проекту аграрної реформи в Російській імперії напередодні революції 1905 – 1907 рр.

Ключові слова: аграрне питання, губернські наради, Редакційна комісія, В. Плеве.

Найбільш гострим питанням, що стояло перед російським суспільством і державою в другій половині XIX – на початку XX ст. було аграрне питання. Від того, який шлях буде обраний для його вирішення, залежала уся подальша доля країни, адже абсолютна більшість населення тодішньої Росії проживала в сільській місцевості і займалася сільським господарством. Неодноразово правлячі кола ініціювали створення різноманітних комісій, які б розробили пропозиції з удосконалення аграрного питання. Однією з установ була «Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ» (далі – Редакційна комісія) на яку покладалося завдання з перегляду попереднього законодавства про селян відповідно до соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни.

Наприкінці 1903 р. Редакційна комісія завершила роботу з напрацювання нового законодавства про селян. Щоб підготовлений Редакційною комісією документ не мав чисто відомчого характеру, В. Плеве на початку 1904 року розпорядився передати його для обговорення в губернські наради, створені з «найгідніших діячів, наділених громадською довірою». До них увійшли місцеві чиновники, земці та землевласники.

Питання діяльності Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ розглядалося у працях В.В.Леонтович [1], Л.В.Нестерової [2], С.М.Сидельникова [3], М.С.Симонової [4], І.К.Щербакової [5] та ін. Однак загалом вище означена проблема ще не дістала достатньо повного висвітлення, а тому стала предметом нашого аналізу. Автор статті ставить за мету з'ясувати результати діяльності губернських нарад з розгляду проекту аграрної реформи в Російській імперії напередодні та на початку революції 1905 – 1907 рр.

На розгляд губернських нарад виносилося три програми питань, складені до проектів Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ: положення про селянське обштинне управління; положення про волосне судочинство; положення про селянське землекористування.

До травня 1904 р. губернські наради завершили в основному обговорення проекту нового Положення, напрацьованого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ. Наприкінці 1904 р. було опубліковано три випуски висновків губернських нарад по загальним питанням, що стосуються перегляду селянського законодавства. Перший стосувався селянського обштинного управління [6], другий – волосного суду [7], третій – селянського землекористування [8].

Перша програма про селянське обштинне землеволодіння нараховувала 38 питань. Перше з них стосувалося розподілу селянських обшин на сільські, до складу яких входили б усі